

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Les dialogues oecuméniques hier et aujourd'hui — Les études théologiques de Chambésy άρ. 5, Éditions du Centre Orthodoxe du Patriarchat Oecuménique, Chambésy-Genève 1985, σχ. 8ον, σελ. 416.

Ὁ παρών τόμος εἶναι ὁ ὑπ' άρ. 5 εἰς τὴν σειρὰν «Αἱ θεολογικαὶ Μελέται τοῦ Σαμπεζῦ», αἵτινες ἐκδίδονται ὑπὸ τοῦ ἀκτινοβόλου ἐν Chambésy (Γενεύῃ) Ὁρθοδόξου Κέντρου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τὸ ὅποιον, ὡς γνωστόν, διευθύνεται ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου Σεβ. Μητροπολίτου Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ. Ὁ τόμος οὗτος, ὅστις ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Σεβασμιωτάτου καὶ ἐπιμελεῖα τοῦ Καθηγητοῦ Δημητρίου Θηραίου, τοῦ κ. Γεωργίου Λαιμοπούλου, τῆς διδῶς Μαρίας Brun καὶ τῆς Καθ. Θεοδώρας Νικολοπούλου-Τιτάκη, περιέχει τὰς εἰσηγήσεις, αἵτινες ἐγένοντο ἐν τῷ Πέμπτῳ Θεολογικῷ Σεμιναρίῳ τοῦ Chambésy, τὸ ὅποιον εἶχεν ὡς κεντρικὸν θέμα «τοὺς οἰκουμενικοὺς διαλόγους, ἐνταῦθα καὶ σήμερον». Αἱ εἰσηγήσεις αὗται ἐγένοντο εἰς τὴν γαλλικὴν, ἀγγλικὴν καὶ γερμανικὴν γλῶσσαν.

Ὁ τόμος, —μετὰ τὸν Πρόλογον τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ (σελ. 5) καὶ μετὰ τὴν ἐκτενὴ Εἰσαγωγὴν (σελ. 7-35), ἥτις εἰς γαλλικὴν καὶ ἀγγλικὴν γλῶσσαν ἐπισημαίνει τὰ κύρια σημεῖα ἐκάστης τῶν εἰσηγήσεων—, παρουσιάζει ταύτας εἰς θεματικὰς ἐνόητας, ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰ μέρη τοῦ βιβλίου.

Τὸ Α' μέρος (σελ. 37-54), ὅπερ εἶναι γενικὴ εἰσαγωγή, παρουσιάζει τὴν εἰσήγησιν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Ἑλβετίας κ. Δαμασκηνοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος «Οἱ οἰκουμενικοὶ διάλογοι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐνταῦθα καὶ σήμερον».

Τὸ Β' μέρος (σελ. 55-132), ἀναφερόμενον εἰς τοὺς διεκκλησιαστικοὺς διαλόγους τοῦ παρελθόντος περιλαμβάνει τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Καθηγητοῦ W. Schneemelcher περὶ τῶν διαλόγων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τοῦ Καθηγητοῦ Βλ. Φειδᾶ περὶ τῶν ἐκκλησιολογικῶν προϋποθέσεων τῶν ἐνωτικῶν προσπαθειῶν (1054-1453) τῆς Καθηγητρίας Fairy von Lilienfeld περὶ τῶν διμερῶν διαλόγων μεταξὺ Ὁρθοδόξου καὶ Προτεστантиσμοῦ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεταρρυθμίσεως καὶ τοῦ Καθηγητοῦ Θεοδ. Νικολάου περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ Ὁρθοδόξων καὶ Μεταρρυθμισμένων καὶ περὶ τοῦ Katechismus τῆς Heidelberg.

Τὸ Γ' μέρος (σελ. 135-312), ἀναφερόμενον εἰς τοὺς σημερινούς διαλόγους ἐξετάζει ἀφ' ἐνὸς τὰς ἱστορικὰς προϋποθέσεις τῶν διαλόγων μὲ εἰσηγήσεις τοῦ W.—A. Visser't Hooft καὶ τοῦ Καθηγ. B. Σταυρίδου· ἀφ' ἐτέρου τὴν δεοντολογίαν καὶ θεματολογίαν τῶν διαλόγων μὲ εἰσηγήσεις τοῦ Καθηγ. Εὐαγγ. Θεοδώρου καὶ τοῦ πατρὸς Emmanuel Lanne· τρίτον τὴν μεθοδολογίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαλόγων μὲ εἰσηγήσεις τῶν Καθηγητῶν Θεοδ. Νικολάου, Ν. Νησιώτη καὶ Γ. Μαντζαρίδου· τέταρτον τὸ ἐὰν τὰ ἀποτελέσματα τῶν διαλόγων εἶναι δεσμευτικὰ διὰ τὰς Ἐκκλησίας μὲ εἰσηγήσεις τῶν Καθηγητῶν Harding Meyer καὶ Hans Jorissen· καὶ πέμπτον τὸ θέμα τῆς ἀποδοχῆς τῶν διαλόγων (γαλ. reception, ἀγγλ. reception, γερμ. Rezeption), μὲ εἰσηγήσεις τοῦ Καθηγ. πατρὸς Ion Bria, τοῦ πατρὸς W.—A. Purdy καὶ τοῦ Καθηγ. Günther Gassmann.

Τὸ Δ' μέρος (σελ. 317-410), ἀναφερόμενον εἰς θεμελιώδη προβλήματα, περιέχει τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Καθηγ. Ἡλίας Οἰκονόμου περὶ τῆς βιβλικῆς θεμελιώσεως τοῦ διαλόγου τοῦ Καθηγ. Βασ. Ἀναγνωστοπούλου περὶ τῆς πατερικῆς θεμελιώσεως τῶν θεολογικῶν διαλόγων τοῦ Καθηγ. Γεωργίου Γαλιτῆ περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησιολογίας

καὶ τῶν διεκκλησιαστικῶν διαλόγων· τοῦ Καθηγ. Jos Vercruysse περὶ τῶν διαλόγων ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς ρωμαιοκαθολικῆς 'Εκκλησιολογίας· τοῦ Καθηγ. Per Lonning περὶ τῶν διαλόγων ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς λουθηρανικῆς 'Εκκλησιολογίας· τοῦ Max Thurian περὶ τοῦ κειμένου τῆς Λίμα «Βάπτισμα-Εὐχαριστία-Λειτουργημα (Ἱερωσύνη)» καὶ τέλος τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Σηλυβρίας κ. Αἰμιλιανοῦ περὶ τῶν ὑγιῶν καὶ ἀσθενῶν πτυχῶν τῶν θεολογικῶν διαλόγων.

Εἰς τὸ τέλος παρατίθεται τὸ ὀνοματεπώνυμον καὶ ἡ ιδιότης πάντων τῶν μετασχόντων τοῦ Σεμιναρίου καὶ Πίναξ περιεχομένων (σελ. 411-416).

Ὡς γίνεται φανερόν ἐκ τῆς εὐσυνόπτου ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου τοῦ Τόμου, οὗτος ἀποτελεῖ σημαντικὴν συμβολὴν εἰς τὴν ἀξιολόγησιν καὶ εἰς τὴν ἐξυγίανσιν τῶν διεκκλησιαστικῶν διαλόγων, ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται σοβαραὶ ἐλπίδες διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν τρόπων τῆς ἄρσεως τῶν ἐμποδίων, ἅτινα ἐπιπροσθοῦν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐνόητος τῶν Χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Μνήμη Μητροπολίτου Ἰκονίου Ἰακώβου. Ἐν Ἀθήναις 1984. Σχ. 24 × 18, σσ. 534 († εἰκ. τιμωμένου).

Ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, παράδοσιν εἰς τὸν χῶρον τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς παιδείας ἡ ἀφιέρωσις τόμων εἰς διακεκριμένους διδασκάλους καὶ ἱεράρχας. Καὶ ἂν τοῦτο εἶναι δεδικαιολογημένον διὰ ζῶντας, κατὰ μείζονα λόγον ἐπιβάλλεται διὰ πρόσωπα ἐκδημήσαντα εἰς Κύριον.

Ἡ περίπτωσις τοῦ ἀοιδίμου Μητροπολίτου Ἰκονίου κυροῦ Ἰακώβου (1916-1965) συγκεντρώνει καὶ τὰς δύο ἀφορμάς. Πέρα τοῦ ὅτι ὑπῆρξεν εἰς τῶν πλέον διαπρεπῶν ἱεραρχῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῶν τελευταίων χρόνων, διετέλεσε Σχολάρχης τῆς τετάρτης περιόδου τῆς Ἱερᾶς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης καὶ εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς Σχολῆς καὶ ἡ θεμελιώσις τῆς ἀνοδικῆς τῆς πορείας.

Εὐστόχως λοιπὸν ἡ πλειὰς τῶν μαθητῶν, συνεργατῶν καὶ φίλων του ἐθεώρησαν ἀναγκαίαν τὴν ἐκδοσιν τοῦ εἰς μνήμην του τόμου, τόσον πρὸς ἔκφρασιν τῆς ἐκτιμῆσεως αὐτῶν διὰ τὸ ἦθος καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν φρόνημα τοῦ ἀνδρός, ὅσον καὶ πρὸς δόξαν τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ὅλοι ἀποτελοῦν τέκνα πιστὰ καὶ ἀφωσιωμένα.

Εἰς τὸν τόμον δημοσιεύονται 28 ἐργασίαι πρωτοτύποι. Ἐξ αὐτῶν τρεῖς ἀναφέρονται εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἱεράρχου καὶ αἱ ἄλλαι καλύπτουν θέματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, κανονικοῦ δικαίου, διορθοδόξων σχέσεων, οἰκουμενικῆς κινήσεως καὶ βιβλιογραφίας. Ὁ τόμος προλογίζεται διὰ Γράμματος τῆς Α.Θ. Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ διὰ συντόμου βιογραφικοῦ σημειώματος τοῦ τιμωμένου Ἱεράρχου. Εἰς τὸ τέλος ὑπάρχει ἀναλυτικὸν εὐρετήριον ὀνομάτων καὶ πραγμάτων τῶν δημοσιευομένων μελετῶν, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ ἀξιώπαινον πρωτοπορειῶν στοιχεῖον.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Δημητρίου Κωνσταντέλου, Πρωτοπρεσβυτέρου καὶ Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου, Βυζαντινῇ φιλανθρωπία καὶ κοινωνικῇ πρόνοια, Ἐκδόσεις «Φῶς», Ἀθήναι, σχ. 8ον, σελ. 414.

Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι μετάφρασις, γενομένη μερλίμνη τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου «Κοινωνικῇ Προσπάθειᾳ», ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου, τὸ ὁποῖον φέρει τὸν τίτλον «Byzantine Philanthropy and Social Welfare». Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐγρά-

φη ὑπὸ τοῦ διακεκριμένου Πρωτοπρεσβυτέρου, ὅστις εἶναι συγγραφεὺς πολλῶν ἱστορικο-θεολογικῶν βιβλίων, μελετῶν, δοκιμῶν καὶ ἄρθρων καὶ ἀπὸ τοῦ 1971 Τακτικὸς Καθηγητῆς τῆς Βυζαντινῆς καὶ Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημιακῷ Ἰδρυματι Stockton State College τῆς Νέας Ὑερσέης τῶν Η.Π.Α.

Τὸ βιβλίον περιέχει Πρόλογον τοῦ Καθηγητοῦ Ι.Ε. Καραγιαννοπούλου, Πρόλογον τοῦ συγγραφέως, Εἰσαγωγὴν, Πίνακα Εἰκόνων, Βραχυγραφίαν καὶ Πρόλογον εἰς τὴν πρῶτην ἀγγλικὴν ἔκδοσιν (σελ. 7-30).

Τὸ Α' μέρος (σελ. 31-100), παρουσιάζον γενικῶς τὴν φιланθρωπίαν εἰς τὴν βυζαντινὴν σκέψιν, ἀναφέρεται εἰδικώτερον εἰς τὸ ἑλληνικὸν καὶ χριστιανικὸν ὑπόβαθρον καὶ εἰς τὰ κίνητρα τῆς φιλανθρωπικῆς σκέψεως.

Τὸ Β' μέρος (σελ. 103-210) ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ φιλανθρωπικοῦ πνεύματος καὶ εἰς τοὺς φορεῖς τῆς εὐποιίας τῶν βυζαντινῶν χρόνων (Ἐκκλησίαν, Μοναχισμὸν καὶ Κοινωνίαν, βυζαντινὴν Πολιτείαν καὶ Ἰδιώτας).

Τὸ Γ' μέρος (σελ. 211-348) παρουσιάζει τὰ φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα, νοσοκομεῖα, ξενῶνας, γηροκομεῖα, ὀρφανοτροφεῖα, πτωχεῖα, ἀναμορφωτήρια, ξενοταφεῖα, οἴκους τυφλῶν κ.ἄ.

Τὸ Δ' μέρος (σελ. 349-412) περιέχει Ἐπίλογον μὲ συμπεράσματα, πλουσιωτάτην ἑλληνικὴν καὶ ξένην βιβλιογραφίαν (γενικὰ ἔργα, πηγὰς, σύγχρονα ἔργα) καὶ γενικὸν εὐρετήριο.

Καὶ ἐκ τῆς εὐσυνόπτου αὐτῆς προβολῆς τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου συνάγεται ἡ σπουδαιότης αὐτοῦ. Ὡς τονίζει ἐν τῷ πρώτῳ Προλόγῳ ὁ διακεκριμένος βυζαντινολόγος ἱστορικὸς Καθηγητῆς κ. Ἰωάννης Καραγιαννόπουλος, «εἶναι γνωστὸ ὅτι γιὰ τὴν κοινωνικὴν πρόνοια στὸ Βυζάντιον δὲν ἔχουν γραφτεῖ πολλά. Ἡ βιβλιογραφία τῆς ἐξαντλεῖται στίς σχετικὰ ἐκτεταμένους μελέτες τοῦ Κ. Ἀμάντου καὶ Φ. Κουκουλέ, καθὼς καὶ σὲ μερικές ἴσως ἄλλες πού, ἀκροθιγῶς βέβαια, ἀγγίζουν τὸ θέμα. Εἶναι λοιπὸν εὐχάριστο ὅτι κυκλοφορεῖ ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ βιβλίου τοῦ π. Δ. Κωνσταντέλου, πού καθιστᾷ τὸ πολῦτιμο αὐτὸ ἔργο προσιτὸ στὸ ἑλληνικὸ κοινόν. Ὁ π. Κωνσταντέλος δὲν ἀντικρύζει τὸ ἔργο καὶ τὴν ἀποστολὴ τῆς εὐποιίας καὶ τῆς φιλανθρωπίας, ὅπως ἄλλοι μελετητές, ἀπλᾶ καὶ μόνον ὡς κάλυψι κοινωνικῶν ἀναγκῶν καὶ θεραπεία πληγῶν, πού, ἂν ἔμεναν ἀθεράπευτες, θὰ προκαλοῦσαν μεγαλύτερα δεινὰ καὶ κακὰ στὸ κοινωνικὸ σύνολο» (σελ. 7).

Τὸ μόνον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἠθέλομεν διαφορετικὴν διατύπωσιν τοῦ πατρὸς Κωνσταντέλου εἶναι ἡ διαβεβαίωσις του, ὅτι «στὴν ἀσκησὶ τῆς Φιλανθρωπίας τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὸν προχριστιανικὸν καὶ χριστιανικὸν Ἑλληνισμόν δὲν ὑπῆρξε τόσο μεγάλο... Ἡ Χριστιανικὴ ἀγάπη ἀναπτύχθηκε σὰν ἄμεση κληρονομιά τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς φιλανθρωπίας ἢ ἀγάπης καὶ ὅτι ἡ βυζαντινὴ φιλανθρωπία προῆλθεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἀπ' τὸ πνεῦμα καὶ τῇ σκέψι τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ» (σελ. 10). Νομίζομεν, ὅτι ἡ διατύπωσις αὐτῇ τοῦ διακεκριμένου Καθηγητοῦ πατρὸς Κωνσταντέλου χρήζει βελτιώσεως, διότι, ὡς ὀρθῶς τονίζει ἐν τῷ Προλόγῳ του ὁ ἀγαπητὸς καὶ ἐκλεκτὸς συνάδελφος κ. Ἱ. Καραγιαννόπουλος, «ἡ βυζαντινὴ φιλανθρωπία δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς συνέχεια ἀναλόγων ἑλληνιστικῶν ἀντιλήψεων. Ἡ φιλανθρωπία κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς εἶναι κάτι τὸ βαθύτερον καὶ οὐσιωδέστερον» (σελ. 7). Αἱ εἰς τὴν ἔμφυτον ἀνθρωπιστικὴν διάθεσιν ὀφειλόμεναι φιλανθρωπικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν ἔχουν οὐσιαστικὴν σχέσιν πρὸς τὰς ἐκδηλώσεις τῆς «καινῆς ἐντολῆς» τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἥτις ἔχει καθολικὸν χαρακτῆρα, ὁδηγεῖ εἰς τὴν αὐταπάρνησιν καὶ τὴν αὐτοθυσίαν καὶ ἐμψυχώνει τὴν ἀπαράμιλλον κοινωνικὴν διδασκαλίαν τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ἥτις διδασκαλία εἶναι οὐσιαστικῶς ἄγνωστος εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον.

Ἐπίσης θὰ ἠθέλομεν ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐξαρθῇ πληρέστερον ἢ πολύπτυχος ἀλτρουιστικὴ

δραῖσι μεγάλων βυζαντινῶν προσωπικοτήτων (λ.χ. τῆς ἀγίας Ὀλυμπιάδος, ἣτις ἀναφέρεται μόνον περιστατικῶς) καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ προβληθῇ ἀκριβέστερον, πληρέστερον καὶ ἐκτενέστερον ὁ θεσμός τῶν βυζαντινῶν διακονιστῶν δι' ἀξιοποιήσεως πολλῶν ἔργων, ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ.

Αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν αἰρουν τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ φίλου πατρὸς Δημητρίου Κωνσταντέλου εἶναι πολυτιμότερον ἔργον, ὅπερ συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὴν προβολὴν τοῦ ἑλληνορθόδοξου βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ καλύπτει ἐν κενὸν εἰς τὴν διεθνῇ βιβλιογραφίαν. Ἐν Ἑλλάδι ἡ μετάφρασις τοῦ ἔργου τοῦ ἐκλεκτοῦ πρωτοπρεσβυτέρου συγγραφέως, διὰ τὴν ὁποίαν εἶναι ἀξίος συγχαρητηρίων ὁ Σύλλογος «Κοινωνικὴ Προσπάθεια», συντελεῖ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν προβολὴν καὶ ἀναζωπύρῃσιν τοῦ χριστιανικοῦ κοινωνικοῦ πνεύματος, εἰς τὴν ὁποίαν ἀπὸ ἐτῶν συμβάλλονται καὶ τὰ περὶ διακονιστῶν καὶ κοινωνικῆς προνοίας δημοσιεύματα τοῦ ὑπογραφομένου, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων ἔχουν περιληφθῇ εἰς τὸ διὰ τοὺς φοιτητὰς διδακτικὸν ἔγχειριδιον «Ἱστορία καὶ Θεωρία τῆς ἐκκλησιαστικῆς κοινωνικῆς διακονίας» (Ἐκδόσεις Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1985, σχ. 8ον, σελίδες 328).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Νικολάου Π. Ὀλυμπίου, *Προϊσραηλιτικοὶ ἱεροὶ χώροι καὶ ναοὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην. Χῶροι συνεχοῦς ναοδομίας*. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορίᾳ ὑποβληθεῖσα εἰς τὴν Θεολογικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀθῆναι 1984, σελίδες 618, μεθ' 100 σχεδίων, 16 εἰκόνων καὶ 25 πινάκων.

Εἰς τὴν ὥς ἄνω ἐπιβλητικὴν εἰς ἑκτασιν καὶ ἐντυπωσιακὴν εἰς περιεχόμενον διδακτορικὴν αὐτοῦ διατριβήν, ὁ Λέκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Ν. Ὀλυμπίου ἐρευνᾷ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῶν ναῶν τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὴν προϊσραηλιτικὴν περίοδον, τὴν ἐκτεινόμενην ἀπὸ τῆς πρωίμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου, καθ' ἣν οἱ Ἰσραηλιταὶ ἐγκατεστάθησαν, μετὰ τὴν ἐξ Αἰγύπτου ἔξοδον αὐτῶν, εἰς τὴν «Γῆν τῆς Ἑπαγγελίας». Ἡ ἐρευνα τῆς θρησκευτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς προϊσραηλιτικῆς Παλαιστίνης παρουσιάζει μέγα ἐνδιαφέρον διὰ τὴν σύγχρονον ἐπιστήμην, ὥς ἀποδεικνύουν καὶ αἱ πολυάριθμοι ἀρχαιολογικαὶ μελέται, διὰ τῶν ὁποίων ἔρχεται εἰς φῶς διαρκῶς καὶ νέον σχετικὸν ὕλικόν. Καὶ ἡ ἐιδικωτέρα ἐρευνα τῶν «χώρων συνεχοῦς ναοδομίας», ἡ ὁποία ἀπασχολεῖ ἐνταῦθα τὸν σ., προκαλεῖ ἀκόμη περισσότερον καὶ ἰδιαιτέρον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον, δεδομένου ὅτι τὰ πορίσματα αὐτῆς συμβάλλουν οὐν τοῖς ἄλλοις καὶ εἰς τὴν διακρίβωσιν ἐνδεχομένων ἐπιδράσεων ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἰσραηλιτικῆς ναοδομίας. «Χῶροι συνεχοῦς ναοδομίας» δὲ εἶναι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπανωκοδομοῦντο συνεχῶς τὸ ἐν ἐπὶ τῶν θεμελίων τοῦ ἄλλου τὰ λατρευτικὰ κτίσματα —οἱ ναοί— ἐπὶ τῆς ἰδίας πάντοτε θέσεως καὶ διετηρεῖτο ἐπὶ μακρὸν ὁ λατρευτικὸς χαρακτήρ καὶ ἡ θρησκευτικὴ παράδοσις τῆς ἱερᾶς ταύτης περιοχῆς.

Τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον διαιρεῖται εἰς δύο μεγάλα Μέρη, τῶν ὁποίων προηγεῖται ἐμπεριστατωμένη Εἰσαγωγή καὶ ἔπονται Γενικά Συμπεράσματα. Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν παρουσιάζεται ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀρχαίων χαναανιτικῶν θρησκευτικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἐπισημαίνονται οἱ λατρευτικοὶ χώροι μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱερῶν ἀντικειμένων (σελ. 35-45).

Εἰς τὸ Α' Μέρος ἐρευνῶνται ἐπισταμένως εἰς ἑξ κεφάλαια οἱ ἐν Χαναάν ἱεροὶ χώροι συνεχοῦς ναοδομίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἀντλοῦνται πληροφάνειαι περὶ τῆς θρησκευτικῆς παραδόσεως ἐκάστου ἐξ αὐτῶν καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν ἐν αὐτοῖς λατρευτικῶν κτισμάτων. Ἡ τοιαύτη ἐρευνα συνίσταται εἰς λεπτομερῆ ἐξέτασιν τῶν πορισμάτων τῶν ἀνασκαφῶν καὶ δὴ τῆς στρωματογραφίας τῶν ἐρευνωμένων τοποθεσιῶν καὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ἐν αὐτοῖς ναῶν. Εἰς τὸ πρῶτον κεφ. ἐξετάζονται οἱ ναοὶ τῆς Μεγιδδῶ (Tell el-Mutesellim,) μῖς τῶν ἀρ-

χαιοτέρων και πλέον ενδιαφερουσών πόλεων τῆς Παλαιστίνης. Καί ἐν πρώτοις γίνεται λόγος περὶ τῆς ὀνομασίας τῆς πόλεως, περὶ τῶν ἐξωβιβλικῶν και βιβλικῶν δι' αὐτὴν μαρτυριῶν, περὶ τῆς θέσεως και ἀναγνωρίσεως τῆς οἰκείας περιοχῆς, περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἀνασκαφῶν, τῆς στρωματογραφίας και τῆς χρονολογήσεώς της (σελ. 49-76). Ἐν συνεχείᾳ περιγράφονται πρῶτον μὲν οἱ —ΞΞ— ναοὶ τῶν στρωμάτων (XIX-XIV (3300-1800 π.Χ.) και οἱ μετ' αὐτῶν σχετιζόμενοι χώροι (σελ. 77-97) και προσδιορίζεται ἡ στρωματογραφία και ἡ χρονολόγησίς των (σελ. 97-115), ὕστερον δὲ τὸ ἱερὸν Βαμὰ και οἱ —τρεῖς— ναοὶ τῶν στρωμάτων XIII-VII (1800-1150 π.Χ.) και προσδιορίζεται ἡ στρωματογραφία και ἡ χρονολόγησίς των (σελ. 115-139) και συνάγονται συμπεράσματα, ἀφ' ἐνὸς μὲν διὰ τὴν ἱερὰν περιοχὴν τῆς Μεγιδδῶ, ἡ ὁποία διετῆρσε συνεχῆ και ἀδιάκοπον τὸν λατρευτικὸν τῆς χαρακτῆρα ἐπὶ δύο και πλέον χιλιετηρίδας, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τὴν μελέτην τῆς θρησκευτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Παλαιστίνης και τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς γενικώτερον (σελ. 140-146). Εἰς τὸ δεύτερον κεφ. ἐξετάζονται οἱ ναοὶ τῆς πόλεως Συχέμ (Tell el-Balatah), κατὰ τὴν αὐτὴν ὡς ἄνω μέθοδον. Ἐνταῦθα περιγράφονται δέκα διάφοροι ναοὶ (1850-1150 π.Χ.) και συνάγονται σχετικὰ συμπεράσματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐξάιρεται ἡ σπουδαίτης τῆς Συχέμ ὡς θρησκευτικοῦ κυρίως κέντρου καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, τῆς ἐποχῆς τῆς Βίβλου και τῆς μεταβιβλικῆς και προσάγονται, ἐκ τῶν γενομένων ἀνασκαφῶν, νέα στοιχεῖα διὰ τὴν μελέτην τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς περιοχῆς αὐτῆς (σελ. 147-256). Εἰς τὸ τρίτον κεφ. ὁ σ. ἀσχολεῖται, πάλιν κατὰ τὴν ἰδίαν μέθοδον, μὲ τοὺς ναοὺς τῆς μεγάλης πόλεως Χαζὼρ (Tell el-Qedah), γνωστῆς ἐκ τῶν Ο' ὡς Ἀσώρ. Οὕτως ἐξετάζει τοὺς εἰς τὰς ἀποκαλυφθείσας δύο ἱερὰς περιοχὰς συνεχοῦς ναοδομίας ἐπτὰ ναοὺς (1700-1200 π.Χ.) και ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἐλθόντων εἰς φῶς ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων συνάγει συμπεράσματα, σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν πολιτιστικὸν και τὸν θρησκευτικὸν βίον τῆς πόλεως (σελ. 247-330). Εἰς τὸ τέταρτον κεφ. ὁ σ. ἀσχολεῖται καθ' ὅμοιον τρόπον μὲ τοὺς ναοὺς τῆς Λαχίς (Tell el-Duweir), αἱ ἀρχαιολογικαὶ μαρτυρίαι τῆς ὁποίας θεωροῦνται σημαντικαὶ διὰ τὴν βιβλικὴν ἐπιστήμην. Ἐκ τῶν γενομένων ἐνταῦθα ἀνασκαφῶν ἀπεκαλύφθησαν τρεῖς συνεχεῖς ναοὶ, I, II, III (1475-1223 π.Χ.), οἱ ὁποῖοι παραδόξως ἔχον κτισθῆ ἐντὸς βαθείας ὀχυρωματικῆς τάφρου, εἰς τὴν κατ' ἐξάρεσιν ἔξωθεν τῶν τευχῶν τῆς πόλεως ἐρισκομένην ἱερὰν περιοχὴν (σελ. 331-379). Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη προεκάλεσεν ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον, οἱ δὲ ἀνευρεθέντες ἐκεῖ τρεῖς ναοὶ ὠνομάσθησαν «ναοὶ τῆς τάφρου». Εἰς τὸ πέμπτον κεφ. ἐξετάζεται ἡ ἱερὰ περιοχὴ τοῦ Τὲλ Μεβοράκχ (Tel Mevorakh), περὶ τῆς ὁποίας οὐδεὶς λόγος γίνεται εἰς τὴν Βίβλον, και μέχρι τοῦδε οἱ σπουδαιοτάτης σημασίας και μοναδικοὶ εἰς τὸ εἶδος των ναοὶ τῆς ἦσαν γνωστοὶ μόνον ἐκ πληροφοριῶν διαφόρων φιλολογικῶν πηγῶν. Οἱ ναοὶ οὗτοι ἦσαν ἐκτισμένοι μακρὰν κατωκημένης περιοχῆς ἀλλὰ πλησίον μιᾶς σημαντικῆς τοποθεσίας, κειμένης εἰς τὴν συμβολὴν τῆς πεδιάδος Σαρὼν και τῆς δυτικῆς ζώνης τοῦ Καρμήλου. Ὁ σ. ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν εἰς τέσσαρας περιόδους και μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1973 και 1976 γενομένων ἀνασκαφῶν εἰς τὸ Τὲλ Μεβοράκχ (σελ. 383-389) και διὰ τὴν στρωματογραφίαν και τὴν χρονολόγησιν τῶν διαφόρων αὐτοῦ στρωμάτων. Ταῦτα ἦσαν δέκα πέντε (XV) και ἐκάλυπτον ὅλας τὰς περιόδους, ἦτοι τὴν ἐλληνιστικὴν, τὴν περσικὴν, τὴν ἱσραηλιτικὴν και ἐκ τῆς προϊσραηλιτικῆς τὴν μέσσην ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ. Εἰς τὰ ἐξ αὐτῶν XI-IX τρία στρώματα εἶχον ἀνεγερθῆ οἱ ναοὶ τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν περιόδον αὐτήν, ἦτοι τῆς ὑστερᾶς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ (σελ. 389-396). Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζονται οἱ ναοὶ I, II και III (1468-1150 π.Χ.) και συνάγονται ἐν τέλει χρήσιμα συμπεράσματα ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ναοὺς αὐτούς, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὸν σ. δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς τὰ «καθ' ὁδὸν ἱερὰ», ἢ ὡς τὰ ἄλλως καλούμενα «προσκυνητῆρια» τῆς χώρας (σελ. 397-406). Εἰς τὸ ἕκτον κεφ. γίνεται λόγος διὰ τοὺς ναοὺς τοῦ Τὲλλ Κιττάν (Tell Kittan), οἱ ὁποῖοι εἶχον κτισθῆ μακρὰν κατωκημένης περιοχῆς κλπ., ὡς και οἱ προηγούμενοι τοῦ Τὲλ Μεβοράκχ. Τὸ Τὲλλ Κιττάν κα-

τεῖχε σπουδαιότητα καὶ στρατηγικὴν θέσιν, κείμενον 12 χιλμ. βορείως τῆς Βαιθσάν παρὰ τὸν Ἰορδάνην, ἀλλ' οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Βίβλον. Ὁ σ. ἀσχολεῖται ἐν ἀρχῇ μὲ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀπὸ τοῦ 1975 μέχρι τοῦ 1977 γενομένων ἀνασκαφῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθησαν ἑνέα στρώματα κατοικήσεως ἐκ τῆς χαλκολιθικῆς ἐποχῆς μέχρι τῆς ὑστερας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ Ι (σελ. 407-408). Ἐν συνεχείᾳ ἐξετάζει τοὺς ἀνευρεθέντας μεταξὺ τῶν στρωμάτων V καὶ ΙΙΙ τρεῖς ἐπαλλήλους ναοὺς, Ι, ΙΙ καὶ ΙΙΙ (1750-1450 π.Χ.), καὶ ἐκ τῆς ἐρεῦνης αὐτῶν φέρει εἰς φῶς νέα στοιχεῖα ἀφορῶντα εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Παλαιστίνης καὶ ἀποδεικνύοντα ὅτι οἱ ναοὶ τῆς ἱερᾶς περιοχῆς τοῦ οἰκισμοῦ αὐτοῦ διετήρησαν συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπον τὴν θρησκευτικὴν καὶ τελετουργικὴν παράδοσιν αὐτῆς (σελ. 408-416).

Εἰς τὸ Β' Μέρος, τὸ ὁποῖον εἶναι κάπως περίπλοκον, ὁ κ. Ὀλυμπίου ἀσχολεῖται εἰς τέσσαρα κεφάλαια μὲ τὴν θέσιν τῶν ναῶν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς θρησκευτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς κατὰ τὴν προϊσραηλιτικὴν περίοδον. Εἰς τὸ πρῶτον κεφ. γίνεται λόγος διὰ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν σχεδίων τῶν ναῶν καὶ διὰ τὴν τυπολογικὴν διαίρεσιν καὶ κατὰ τὰς αὐτῶν εἰς μίαν τῶν ἤδη γενικῶς παραδεκτῶν κατηγοριῶν (σελ. 419-434). Εἰς τὸ δεύτερον κεφ., τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτενέστατον καὶ πολὺ εἰδικόν καὶ ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερον προσοχὴν ἐκ μέρους τοῦ ἀναγνώστου, ὁ σ. ἀσχολεῖται μὲ συγκριτικὴν μελέτην τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῶν ναῶν καὶ μὲ τὴν προέλευσιν τοῦ σχεδίου αὐτῶν, ἐξετάζων τούτους ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν των (σελ. 435-520). Εἰς τὸ τρίτον κεφ. ἐξετάζονται τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέρη τοῦ ναοῦ τῆς προϊσραηλιτικῆς περιόδου, τὰ ὁποῖα εἶναι ὁ πρόδομος ἢ πρόναος, ὁ δόμος τοῦ κυρίως ναοῦ ἢ τὸ ἅγιον, καὶ τὸ ἅγιον τῶν ἁγίων ἢ τὸ ἄδυτον (σελ. 521-537). Ἐν συνεχείᾳ γίνεται λόγος διὰ τὰ Θρανία, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐναπόθεσιν τῶν προσφορῶν ἢ καὶ ἀντὶ καθισμάτων, διὰ τοὺς Κίονας, οἱ ὁποῖοι ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς στήριξιν τῆς ὀροφῆς τῶν οἰκοδομημάτων, διὰ τὰ δευτερεύοντα δώματα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἐμφανισθῇ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὴν Δ' π.Χ. χιλιετηρίδα καὶ ἦσαν βοηθητικὰ κτίσματα, τέλος δὲ διὰ τὴν θέσιν καὶ τὸν προσανατολισμὸν τῶν ναῶν (σελ. 537-546). Εἰς τὸ τέταρτον κεφ., τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱερᾶς περιοχῆς τῶν ναῶν, ὁ σ. ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἐμπροσθεν αὐτῶν ἀπαραιτήτου αὐλῆς, τοῦ ἐν αὐτῇ ὑπαιθρίου βωμοῦ ἢ θυσιαστηρίου τῶν ὀλοκαυτωμάτων καὶ τῶν ἄλλων αὐτόθι κατασκευῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον σχέσιν πρὸς τὰς λατρευτικὰς ἀνάγκας (σελ. 547-557).

Εἰς τὸ τέλος συνάγονται Γενικὰ Συμπεράσματα, εἰς τὰ ὁποῖα διαφαίνεται ἡ τάσις ἐπιβεβαιώσεως γνωστῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπόψεων ξένων βιβλικῶν ἀρχαιολόγων, καθ' ἃς τὸ ἀρχιτεκτονικὸν σχέδιον καὶ ἡ ἐξέλιξις τοῦ χαναναϊτικοῦ ναοῦ ἀπετέλεσαν τὸ πρότυπον τοῦ σχεδίου κυρίως τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Σολομῶντος (σελ. 559-563).

Τὸ ὅλον ἔργον κατακλείεται μὲ τὴν παράθεσιν πλουσιωτάτης διεθνούς βιβλιογραφίας, εἰς τὴν ὅποιαν περιλαμβάνονται 1000 σχεδὸν ἐπιστημονικὰ ἔργα (σελ. 565-599), καὶ μὲ πίνακα α') τῶν χωρίων τῆς Ἀγίας Γραφῆς καὶ β') τῶν κυριωτέρων ὀνομάτων καὶ πραγμάτων (σελ. 601-618). Τὸ κείμενον τῆς ἐκτεταμένης ταύτης διατριβῆς ἐμπλουτίζεται μὲ 100 σχέδια, 16 εἰκόνας καὶ 25 πίνακας. Θεωροῦμεν ἀπαραίτητον νὰ σημειώσωμεν ἐν προκειμένῳ, ὅτι ὁ κ. Ὁ. ἐφιλοτέχνησεν ἰδίαις χερσὶν 3 ἀξιόλογα σχέδια (ἀρχαιολογικὸς χάρτης τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς, ὁδὸν δίκτυον τῆς Παλαιστίνης κατὰ τὴν προϊσραηλιτικὴν περίοδον καὶ ἱεροὶ χώροι συνεχοῦς ναοδομίας) καὶ ὅλους τοὺς πίνακας, περιέχοντας ποικίλα χρήσιμα στοιχεῖα διὰ τὰς ἐξεταζομένας πόλεις καὶ τοποθεσίας καὶ κυρίως ἐξωβιβλικὰς μαρτυρίας περὶ ἐκάστης πόλεως, στρωματολογικὴν καὶ χρονολογικὴν ἀνακεφαλαίωσιν τῶν ἱερῶν περιοχῶν, συνολικὰς διαστάσεις τῶν ναῶν κ.ἄ., διὰ τῶν ὁποίων κατατοπίζεται πλήρως ὁ ἀναγνώστης καὶ διευκολύνεται εἰς τὴν παρακολούθησιν τῆς ἐρεῦνης.

Ἡ καὶ ἀπὸ μόνου τοῦ τοιοῦτου ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου τῆς ἀξιόλογος αὐτῇ διατριβῇ ἐξεπονήθη ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν καὶ μετὰ τὴν συμπαραστάσιν τοῦ προϋσταμένου Καθηγητοῦ τοῦ σ. κ. Η. Οἰκονόμου, ὁ ὁποῖος εἶναι καὶ ὁ ἐβραϊολόγος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, διδάσκων ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὸ ἐξόχως ἐνδιαφέρον καὶ θερπὸν μάθημα τῆς Ἑβραϊκῆς Ἀρχαιολογίας, ὡς ἄμεσος διάδοχος τοῦ ἀειμνήστου Βασιλείου Βέλλα. Τὸ γεγονός δὲ ὅτι ἀνετέθη εἰς τὸν κ. Ὀλυμπίου τοσοῦτον σοβαρὸν θέμα, δυσχερὲς καὶ δυσπρόσιτον εἰς πολλούς, μαρτυρεῖ ἀσφαλῶς ὅτι οὗτος κέκτηται πλῆθος γνώσεων καὶ ἱκανότητων. Διότι ἄλλως θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ διεξαγάγῃ τοιαύτην ἔρευναν, προϋποθέτουσαν πολλὰς καὶ ειδικωτάτας γνώσεις καὶ δὴ οὐ μόνον παλαιο-διαθηκικὰς καὶ σχέσιν ἔχουσας πρὸς τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν τοπογραφίαν κλπ. τῆς Παλαιστίνης, ἀλλὰ καὶ ἀκραιφνῶς ἀρχαιολογικὰς, ἀπαραιτήτους διὰ τὴν στρωματογράφειαν καὶ τὴν ὀρθὴν χρονολόγησιν τῶν ἱερῶν κτισμάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς εὐρημάτων. Ἐν προκειμένῳ ἐβοήθησαν αὐτόν, ἐκτὸς τῶν δημοσιευμάτων τῶν ἐιδικῶν ἐρευνητῶν καὶ τῶν σχετικῶν ἀρχαιολογικῶν ἐκθέσεων, κυρίως αἱ ἐπιτόπαι ἐν Παλαιστίνῃ προσωπικαὶ του ἔρευναι, τὰς ὁποίας ἐπραγματοποίησε κατὰ τὴν αὐτόθι ἐιδίκευσίν του, καὶ αἱ ὁποῖαι τοῦ ἐπέτρεψαν εἰς τινὰς περιπτώσεις νὰ προβῇ καὶ εἰς ἐπανεκτιμήσεις τῶν ἀρχαιολογικῶν δεδομένων. Ἄς σημειωθῇ ἐν παρόδῳ, ὅτι ὁ κ. Ὀλυμπίου καὶ πολὺ πρὶν αὐτοῦ ὁ γράφων ἠτύχησαν ἐξ ὅλων τῶν ἀποφοίτων τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν νὰ ἐιδικευθοῦν καὶ ἐν Παλαιστίνῃ εἰς τὴν Ἑβραϊκὴν Ἀρχαιολογίαν (ἐκ τῶν ἀποφοίτων δὲ τῆς ἀδελφῆς Σχολῆς τῆς Θεσσαλονίκης ἐιδικεύθη καὶ αὐτόθι ὁ Λέκτωρ αὐτῆς κ. Δημ. Καϊμάκης).

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ θέματος γίνεται μετὰ δόκιμον μέθοδον καὶ εἰς γλῶσσαν λίαν ἐπιτυχῇ. Ὁ ἀναγνώστης ἀπολαμβάνει ὥραιαν καὶ καθαρὰν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετὰ πλουσιώτατον καὶ ἐπιστημονικὸν λέξιλόγιον, ἐκ τοῦ ὁποίου μαρτυρεῖται ὅτι ὁ σ. κατέχει καὶ χειρίζεται ἀνέτως τὴν ἐιδικὴν ἐπιστημονικὴν ὀρολογίαν. Εἰς τινὰς περιπτώσεις ἐπιμένει ὁ κ. Ὁ. εἰς διαφόρους λεπτομερεῖς περιγραφὰς ἢ ἐπεξηγήσεις καὶ ἐπαναλήψεις ὅρων, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἡδυνάτο τις νὰ θεωρήσῃ καὶ ὡς μειονέκτημα τῆς ἐργασίας. Ἐν τούτοις διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξυπηρετεῖται ὁ ἀναγνώστης προκειμένου νὰ δυνηθῇ νὰ παρακολουθήσῃ ἀνευ δυσχερειῶν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ εὐρυτάτου τούτου θέματος. Γλωσσικαὶ ἀδυναμίαι καὶ ἐν γένει ἀβλεπτήματα ἐλάχιστα διαπιστοῦνται. Ἡμεῖς παρατηρήσαμεν τοιαῦτα μόνον ἐν σελ. 247 στχ. 1-3, σελ. 249 στχ. 11, σελ. 400 στχ. 24-27, σελ. 547 στχ. 3-4, σελ. 560 στχ. 16-20, τὰ θεωροῦμεν δὲ ἀσήμαντα εἰς ἀριθμὸν, λαμβανομένης ὑπ' ὅψιν τῆς μεγάλῃς ἐκτάσεως τοῦ ἔργου. Συναφῶς πρὸς ταῦτα σημειοῦμεν καὶ τὰ ἐξῆς. Εἰς τὸν ἐν σελ. 27 κατάλογον τῶν σχεδίων σημειοῦνται ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξις 1909-1935 προκειμένου περὶ τῆς πρώτης περιόδου τῶν ὑπὸ τοῦ G. Schumacher διεξαχθεισῶν σπουδαίων ἐν Μεγιδδὼ ἀνασκαφῶν. Ὁ ἀρχαιολόγος ὅμως οὗτος ἀνέσκαψεν αὐτόθι ἐπὶ δύο μόνον ἔτη καὶ δὴ ἀπὸ τοῦ 1903 μέχρι τοῦ 1905 (βλ. Π. Σιμωτᾶ, Σύντομος Εἰσαγωγή εἰς τὴν βιβλικὴν ἐβραϊκὴν γλῶσσαν καὶ ἀρχαιολογίαν, Θεσσαλονίκη, 1964, σελ. 31), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γνωρίζει καλῶς καὶ ὁ κ. Ὁ. (βλ. σελ. 63-64). Ἐν σελ. 397 χρονολογοῦνται οἱ ναοὶ τῶν στρωμάτων XI-IX τοῦ Τεῶ Μεβοράκχ μετὰ τὴν ἐντὸς παρενθέσεως ἔνδειξιν 2468-1150 π.Χ., ἀσφαλῶς ἐκ παραδρομῆς. Τὸ ὁρθόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἄγνοεῖ ὁ κ. Ὁ. (βλ. σελ. 11), εἶναι 1468-1150 π.Χ.

Ἐξ ἄλλου ἐν σελ. 157, ἀναφερόμενος ὁ σ. εἰς τὴν σημασίαν τοῦ ἐβραϊκοῦ **מִדְבָּר** (Μακώμ), γράφει, μᾶλλον ἀβασανίστως καὶ ἀσφαλῶς πως, ὅτι σημαίνει «ἱερὸς τόπος». Ἡ πραγματικὴ ὅμως σημασία τῆς λέξεως ταύτης εἶναι «θέσις», «τοποθεσία», «τόπος» γενικῶς καὶ ὅχι ἀπαραιτήτως «ἱερὸς». Συνεκδοχικῶς μόνον δύναται νὰ ἐκληφθῇ αὕτη ὡς δηλοῦσα «ἱερὸν χώρον», ὅπως βεβαίως εἰς τὴν παρούσαν περίπτωσιν, ἐφ' ὅσον «ῥυκοδόμησεν ἐκεῖ Ἀβραμ θυσιαστήριον Κυρίῳ τῷ ὁφθέντι αὐτῷ» (Γένεσ. 12,6), καὶ κατόπιν τούτου ὁ χώρος αὐτὸς κατέστη πλεόν ἱερὸς. Διὰ τὸ ἐβραϊκὸν **מִדְבָּר** (Οὐλάμ=πρόδρομος) γράφει ὁ

σ. ὅτι εἰς τὴν Μετάφρασιν τῶν Ο' ἔχει παραμείνει ἀμετάφραστον (αἰλάμ), βασιζόμενος καὶ παραπέμπων εἰς τὸ εἰδικὸν ἑβραϊκὸν Λεξικὸν τῶν L. Koehler - W. Baumgartner (βλ. σελ. 522). Διὰ τὴν ἀκρίβειαν ὁμῶς σημειοῦμεν ὅτι ἡ ἐν λόγῳ λέξις μεταφράζεται πάντοτε εἰς τὰ βιβλία τῶν Παραλειπομένων (πλὴν μιᾶς περιπτώσεως), ὡς καὶ ἐν Ἰωήλ 2,17 (πλείονα βλ. ἐν Π. Σιμωτᾶ, Αἱ ἀμετάφραστοι λέξεις ἐν τῷ κειμένῳ τῶν Ο', Θεσσαλονίκη, 1969, σελ. 19-20). Εἰς δὲ τὴν τρίτην ἔκδοσιν (Lieferung I, 1967) τοῦ προαναφερθέντος Λεξικοῦ σημειοῦται εἰς τὸν οἰκτεῖον τόπον (ἐν λ. **אֵלַם**): «G (δηλ. ἡ Μετάφρασις τῶν Ο' ἔχει) meist αἰλαμ» (ἀντὶ τοῦ «immer, always αἰλαμ» τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἥτις περιέχει τὴν σχετικὴν ἀνακρίβειαν). Ὡσαύτως προκειμένου περὶ τῆς ἐν σελ. 530 ἀναφερομένης ἑβραϊκῆς λέξεως **רַבִּי** (δεβίρ), διὰ τὴν ὁποῖαν ὁ κ. Ο. γράφει ὅτι οἱ Ο' τὴν διετήρησαν μεταγλωττισμένην, ἦτοι ὡς «δαβ(ε)ίρ», δέον νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς τὸ χωρίον Ψαλμ. 27 (μασ. 28),² δὲν μεταγλωττίζεται αὕτη, ἀλλὰ μεταφράζεται καὶ δὴ διὰ τοῦ «ναδς» (βλ. Π. Σιμωτᾶ, μν. ἔργ. σελ. 60).

Παρατηρητέα τέλος καὶ τὰ ἐξῆς: Ὁ ἐν σελ. 295 ἐξ. περιγραφόμενος ναὸς τῆς Χαζώρ 2123 τοῦ στρώματος 1b ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ καὶ διασήμου συγχρόνου Ἰσραηλινοῦ ἀρχαιολόγου Y. Yadin ὡς τὸ πιθανὸν πρότυπον τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος (βλ. σελ. 305). Ἐπὶ τῆς θεωρίας ταύτης, τὴν ὁποῖαν σημειωτέον ἔχουν διατυπώσει καὶ ἄλλοι ἀρχαιολόγοι, ὁ κ. Ο. παρατηρεῖ ὁρθότατα, ὅτι ὁ πρώτος ναὸς δὲν ἔχει τυπολογικὴν σχέσιν πρὸς τὸν δεύτερον, ἀλλὰ μόνον εἰς ὃ, τι ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν σύλληψιν τοῦ σχεδίου καὶ δὴ εἰς τὴν διαίρεσιν αὐτοῦ εἰς κυρίως ναόν, πρόναον καὶ ἐσωτερικὴν αὐλὴν (σελ. 305, ὑπόσημ. 1), ὡς ἄλλως τε ὑπεστήριξαν καὶ ἄλλοι ἐρευνῆται. Καὶ θὰ ἀνέμενε τις νὰ ἦτο ἐξ Ἰσου κατηγορηματικὸς καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς διατριβῆς του καὶ δὴ εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Γενικῶν Συμπερασμάτων του, ὥστε νὰ μὴ ἀφήνῃ περιθώρια νὰ νομισθῇ ὅτι ὁ Ἰσραηλιτικὸς ναὸς τοῦ Σολομῶντος εἶναι σχεδὸν ἀπομύμησις τοῦ χαναναϊτικοῦ (βλ. σελ. 45, 283, 312, 428, 506, 557, 563). Ὁ σ. ὀμιλεῖ περὶ ἰδιαιτέρας ἐπιδράσεως τὴν ὁποῖαν ἠσκησεν ἡ χαναναϊτικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, ἔτι δὲ καὶ ἡ χαναναϊτικὴ λατρεῖα ἐπὶ τῆς θρησκείας τοῦ ἀρχαίου Ἰσραὴλ (βλ. σελ. 370 καὶ ἀλλαχοῦ). Αἱ τοιαῦται ἀπόψεις περὶ ἐπιδράσεως χαναναϊτικῶν στοιχείων ἐπὶ τῆς Ἰσραηλιτικῆς λατρείας ὑποστηρίζονται γενικῶς ὑπὸ πλείστων ἐρευνητῶν, ἀλλὰ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν καὶ σχετικαὶ μαρτυρίαι περὶ αὐτῶν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ, δὲν γίνονται παρ' ἡμῖν συλλήβδην καὶ ἀβασανίστως ἀποδεκταί, διότι ὁδηγοῦν εἰς συναγωγὴν συμπερασμάτων περὶ θρησκευτικοῦ συγκρητισμοῦ καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν ὑπάρχει τοιοῦτος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ εἰσελθόντες ἐκ τῆς ἐρήμου εἰς τὴν προηγμένην χώραν τῶν Χαναναίων νομάδες Ἰσραηλῖται ὑπέστησαν πολιτιστικὰς καὶ ἄλλας ἐπιδράσεις ἐκ μέρους τούτων, ἀλλὰ δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνονιν ἐπισήμως ἀποδεκταὶ ὑπ' αὐτῶν αἱ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὴν ἠθικὴν μονοθεῖαν τῆς Π. Διαθήκης θρησκευτικαὶ ἰδέαι τῆς πολυθεϊστικῆς Χαναάν. Καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονῇται ὅτι τὰ ξένα στοιχεῖα τὰ ὅποια εἰσῆλθον εἰς τὴν Ἰσραηλιτικὴν λατρείαν ἐκ τῆς εἰδωλολατρικῆς, ἀπορρίπτονται ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης. Ἄλλως τε ὁ Ἰσραὴλ ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ ἰδικὰς του πολιτιστικὰς καὶ θρησκευτικὰς παραδόσεις, εἰς τὰς ὁποίας προσήρμοσε πολλὰ ἐκ τῶν ξένων στοιχείων τὰ ὅποια παρέλαβεν ἐν Χαναάν. Εἰδικώτερον δὲ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ συζητούμενον θέμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ ναοῦ τοῦ Σολομῶντος, δέον νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἐν προκειμένῳ σχετικὴ ἐπίδρασις τῆς ἑβραϊκῆς Σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου, ἐπίδρασις ἡ ὁποία ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ ἀγνοηθῇ. Προσφυῶς ὁ προαναφερθεὶς Λέκτωρ κ. Δ. Καϊμάκης, εἰς μίαν ἐπίσης ἐνδιαφέρουσαν καὶ πρόσφατον μελέτην του (εἰς τὴν ὁποῖαν φαίνεται ὅτι δὲν ἔχει ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπὸ κρίσιν διατριβὴν τοῦ κ. Ὀλυμπίου), βασιζόμενος καὶ εἰς τὰ συμπεράσματα ξένων ἐρευνητῶν, διευκρινίζει καὶ ὀρθῶς ὑποστηρίζει, ὅτι τὸ σχέδιον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ναοῦ ἔχει μὲν τὴν γένεσίν του εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τῆς Χαναάν καὶ ἔχει ὑποστῇ φοινικικὰς ἐπιδρά-

σεις, ἀλλὰ «τὰ πιὸ βασικά στοιχεῖα ὅσον ἀφορᾷ τὸ κτίριο ὡς ἔργο ἀρχιτεκτονικῆς ἔχουν Ἰσραηλιτικὴ προέλευση, ἐπειδὴ ἡ ἐπίδραση τῆς Σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ναοῦ εἶναι προφανής» (βλ. Δ. Κ α ῖ μ ἄ κ η, 'Ο ναὸς τοῦ Σολομῶντα, ἐν 'Επιστ. 'Επετ. Θεολ. Σχολῆς Παν/μίου Θεσ/νίκης, 1985, σελ. 217).

Παρὰ τὰς ὡς ἄνω παρατηρήσεις μας, θεωροῦμεν τὴν ἔρευναν τοῦ κ. 'Ολυμπίου ὡς ἀδιαμφισβητήτου ἀξίας. Δι' αὐτῆς πλουτίζονται αἱ γνώσεις μας ἐπὶ τῆς χαναναϊτικῆς θρησκείας καὶ λατρείας, ἰδιαίτερος δὲ ἐπὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς προῖσραηλιτικῆς περιόδου, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἡ μέχρι τοῦδε ἔρευνα δὲν ἔχει σημειώσῃ ἀξίαν λόγου πρό-
 ὀδον, ἐνῶ αἱ περὶ τούτων σχετικαὶ πληροφορίες τῆς Π. Διαθήκης εἶναι λίαν περιορισμέναι. 'Ο σ. ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τοὺς πλουσίαν εἰδικὴν ἐπιστημονικὴν βιβλιογραφίαν, εἰς τὴν ὅποιαν, πλὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀμερικανικῶν ἀρχαιολογικῶν συγγραμμάτων, περιλαμβάνονται καὶ πολλὰ νεοεβραϊκά, ἤλεγξε τὰ πορίσματα τῶν βιβλικῶν ἀρχαιολόγων, ἐμελέτησεν ὁ ἴδιος τὸ ὕλικόν τὸ ὁποῖον ἔφερον εἰς φῶς ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη, εἰς πολλὰς δὲ περιπτώσεις διευτύωσε καὶ προσωπικὰς τοῦ θέσεις, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν βασίμους καὶ ἀξίας προσοχῆς. Οὕτως ἐπέτυχεν νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν πληρεστέραν ἐνημέρωσίν μας ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ τῆς προῖσραηλιτικῆς Χαναάν, διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεθα πλέον νὰ προβῶμεν εἰς χρήσιμους σχετικὰς συγκρίσεις πρὸς ἐκείνους τῆς Ἰσραηλιτικῆς ἐποχῆς. Εἶναι δὲ ἀξίος ἐπαινοῦ, διότι ἀνέλαβε τὸ δυσχερέστατον ἔργον τῆς διὰ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν διαφω-
 τίσεως ἑλλιπῶς γνωστῶν παλαιοδιαθητικῶν θεμάτων, ἔργον διὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προσ-
 τρέχῃ ἡ ἡμετέρα ἐπιστῇμῃ εἰς τὴν ἀρωγὴν τῆς ἐκτὸς τοῦ θεολογικοῦ περιβάλλου ἀρχαιολο-
 γίας. Καὶ θὰ ᾔτο εὐχῆς ἔργον νὰ ἐνθαρρυνθῇ ὁ κ. 'Ολυμπίου, ὥστε ἐξελισσόμενος περαιτέρω
 νὰ καταστή ὁ ἀπαραίτητος καὶ πρῶτος παρ' ἡμῖν βιβλικὸς ἀρχαιολόγος, ὅστις θὰ ἔχῃ τὰς
 προϋποθέσεις νὰ ἐρευνᾷ ἀπ' εὐθείας ὅχι μόνον τὰς φιλολογικὰς πηγὰς ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν Παλαι-
 στίνῃ δι' ἀνασκαφῶν ἀποκαλυπτόμενα μνημεῖα, καὶ νὰ ἀναλύῃ τὰ σχετικὰ πρὸς αὐτὰ ποι-
 κίλα ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα. Συγχαίροντες δ' ἐν τέλει τὸν σ. εὐχόμεθα ὅπως, συνεχίζων
 τὰς βιβλικο-ἀρχαιολογικὰς ἐρεῦνας τοῦ, ἐπεκτείνῃ τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὴν δραστηριότητά
 του ἐκ τοῦ προῖσραηλιτικοῦ εἰς τὸν Ἰσραηλιτικὸν χῶρον, διότι αὐτὸς κυρίως καὶ πρωτίστως
 ἐνδιαφέρει τὴν παλαιοδιαθητικὴν ἐπιστήμην.

ΠΑΝ. ΣΙΜΩΤΑΣ

Dimitri Conomos, *Byzantine Hymnography and Byzantine Chant*, «Hellenic College Press», Brookline 1984, σσ. 50.

Πρόκειται γιὰ ἓνα κομψὸ τεῦχος, ποὺ περιλαμβάνει δύο διαλέξεις τοῦ ἑλληνικῆς καταγωγῆς μουσικολόγου (ἀπὸ ἑλληνικὴ οἰκογένεια τῆς Αὐστραλίας) Δημ. Κονόμου, Καθηγητοῦ τῆς Μουσικολογίας στὸ British Columbia (τοῦ Καναδᾶ). 'Ο καθηγητὴς Δ. Κονόμος εἶναι ἀπὸ τοὺς τελευταίους μαθητὰς καὶ διδάκτορας τοῦ ἀλησμόνητου συνθέτου καὶ μουσικολόγου Egon Wellesz, στὸ Πανεπιστήμιον τῆς 'Οξφόρδης καὶ τώρα εἶναι ὁ ὑπεύθυνος ἐκδόσεως τοῦ γνωστοῦ βυζαντινολογικοῦ-μουσικολογικοῦ περιοδικοῦ «Studies in Eastern Chant», ποὺ ἐκδίδεται στὴν Ἀμερική. 'Ο Καθηγητὴς Κονόμος εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴ συμμετοχὴ του στὰ διεθνῆ συνέδρια γιὰ τὴ βυζαντινὴ μουσική, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴ σπουδαία μελέτη του «Byzantine Trisagia and Cheroubika of the Fourteenth and Fifteenth Centuries: A Study in Late Byzantine Liturgical Chant» (1974).

Σὲ τοῦτο τὸ τεῦχος περιέχονται δύο διαλέξεις τοῦ Δ. Κονόμου στὸ Hellenic College, στὸ πρόγραμμα ποὺ χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὸν κ. Ν. Ε. Κουλουκουντή «Lectures in the History of Hellenism». 'Η πρώτη διάλεξη (σελ. 1-25) εἶναι ἀφιερωμένη στὴ Βυζαντινὴ ὑμνογραφία, καὶ ἐξετάζει μὲ συντομία τοὺς σπουδαιότερους σταθμούς

καὶ τὶς σημαντικώτερες μορφές της (τροπάριον, κοντάκιον, κανών), μὲ τρόπο κατανοητὸ σ' ἓνα πλατύτερο κοινόν. Μὲ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπο ἐκτίθενται καὶ τὰ σχετικὰ μὲ τὴ Βυζαντινὴ μουσική, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς β' διαλέξεως τοῦ Καθηγ. Κονόμου (σελ. 29-47). Τὸ ὥραϊο αὐτὸ τεῦχος κλείνει μ' ἓνα γενικὸ εὐρετήριο (σελ. 49-50).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Journal of Modern Hellenism, τεῦχος 1, 'Απρίλιος 1984, «Hellenic College Press», Brookline 1984, σσ. 90.

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐτήσια ἔκδοση ἐνὸς περιοδικοῦ καινούργιου, ποὺ ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδίδουν ἀπὸ κοινοῦ τὸ Hellenic College καὶ τὸ Queens College, CUNY. Ὑπεύθυνοι τοῦ ἐτήσιου αὐτοῦ λαμπροῦ ὀργάνου τῶν ἐλλήνων καὶ ἐλληνιστῶν τῆς Ἀμερικῆς εἶναι ὁ γνωστός Καθηγητὴς τοῦ Queens College H. J. Psomiades καὶ ὁ Κοσμητὴρ τοῦ Hellenic College π. Νομ.-Μιχαὴλ Βαπόρης, καὶ ἡ ὅλη προσπάθεια στηρίζεται καὶ ἀγκαλιάζεται ἀπὸ τὸ «Πρόγραμμα Ἑλληνικῶν Σπουδῶν» τοῦ Hellenic College καὶ ἀπὸ τὸ «Κέντρο Βυζαντινῶν καὶ Νεοελληνικῶν Σπουδῶν» τοῦ Queens College.

Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ JMH περιλαμβάνει διάφορα μελετήματα ποικίλου ἐνδιαφέροντος, μὲ κέντρο πάντα τὸ Νέο Ἑλληνισμὸ καὶ τὴ Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία. Ἰδοὺ τὰ περιεχόμενα τοῦ τόμου ποὺ παρουσιάζομε: 1. Eliz. Constantinides, «Γλῶσσα καὶ νόημα στὴν ὠδὴ τοῦ Κάλβου εἰς Πάργαν» (σελ. 1-14), 2. C. M. Proussis, «Ὁ Παπδιαμαντῆς καὶ ἡ νεοελλην. λογοτεχνικὴ του συνείδηση» (σ. 15-24), 3. J. Chioles, «Ἐρως καὶ ἐπανάσταση στὴν ποίηση τοῦ Καβάφη» (σ. 25-32), 4. J. Rexine, «Ὁ Νομπελίστας Γ. Σεφέρης καὶ ἡ συνέχεια τῆς ἐλληνικῆς Παραδόσεως» (σ. 33-54), 5. M. Kakava, «Ὁ Σεφέρης καὶ ἡ Πατρίδα» (σ. 55-62), 6. C. Nadia Seremetakis, «Τὸ Μάτι τοῦ Ἄλλου: ἀντικρίζοντας τὸ θάνατο στὴν ἀγροτικὴ Ἑλλάδα» (σ. 63-78), καὶ 7. N. - Μιχ. Βαπόρη, «Ἡ ἐπίδραση τῶν ξένων Βιβλικῶν Ἐταιρειῶν στὴν ἀνάπτυξη τῶν Βαλκανικῶν λογοτεχνικῶν γλωσσῶν: ἡ Ἑλληνικὴ ἐμπειρία» (σ. 79-89).

Εὐχόμεστε λαμπρὴ ἐπιτυχία καὶ συνέχεια στὸ JMH, γιὰτὶ καλύπτει ἓνα κενό, καὶ ἤδη ἀπ' τὸν α' τόμο του ὑπόσχεται πολλὰ.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

Saint Symeon of Thessaloniki, *Treatise on Prayer*, Translated by H. L. N. Simmons, «Hellenic College Press», Brookline 1984, σσ. 104.

Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ «an Explanation of the Services Conducted in the Orthodox Church», ὅπως σημειώνεται στὸν ὑπότιτλο, καὶ δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε, παρὰ ἡ λειτουργικὴ πραγματεία τοῦ ἁγίου Συμεὼν Θεσσαλονίκης (ιε' αἰ.) Περιττῶν ἱερῶν τελετῶν καὶ θείων Μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας. Μετὰ τὴν σύντομην παρουσίαν τοῦ ἐκδότου καὶ τὸν μονοσέλιδο πρόλογο τοῦ Simmons, ἀκολουθεῖ ἡ Εἰσαγωγή (σελ. 1-6), ὅπου ἐπιγραμματικὰ παρουσιάζεται ὁ ἅγιος Συμεὼν καὶ τὰ περιεχόμενα τῶν ἔργων του — ἰδιαιτέρως τοῦ ἐδῶ ἐκδιδομένου. Ὑστερ' ἀπ' ὅλα τὰ προκαταρκτικὰ ποὺ σημειώσαμε, ἀκολουθεῖ ἡ μετάφραση τῆς ὅλης πραγματείας τοῦ ἁγίου Συμεὼν, χωρισμένης σὲ μερικὰς μεγάλας ἐνότητες καὶ σὲ 67 κεφάλαια (σελ. 9-101). Οἱ δύο τελευταῖες σελίδες τοῦ βιβλίου (103-104) περιέχουν ἓνα γενικὸ πῖνακα ὀνομάτων καὶ θεμάτων. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅτι τὸ βιβλίον εἶναι μιὰ σημαντικὴ προσφορά γιὰ τὸ ἀγγλόφωνο κοινὸ τῶν δυτικῶν χωρῶν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἄλλους τρόπους προσβάσεως στὰ θεολογικὰ καὶ λει-

τουργικὰ κείμενα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, γιὰ τὴν σπουδαιότητα τῶν ὁποίων τόσα πολλὰ λέγονται καὶ γράφονται.

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

I. Sevcenko - N. P. Sevcenko, *The Life of St. Nicolas of Sion*, «Hellenic College Press», Brookline 1984, σσ. 157.

Ἀπὸ τίς ἐκδόσεις Hellenic College Press, ποὺ διευθύνει ἐπὶ χρόνια τώρα ὁ Κοσμήτωρ τοῦ Hellenic College π. Μιχ.-Νομικὸς Βαφόρης, Καθηγητῆς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ τοῦ Brookline, τὸ τέλος τοῦ 1984 κυκλοφόρησε τὸ παραπάνω βιβλίο τῆς ξυνωρίδος Sevcenko, μὲ τὸν Βίον τοῦ ἁγίου Νικολάου, ἡγουμένου τῆς Μονῆς τῆς ἁγίας Σιών (Μ. Ἀσία). Παρόλον ὅτι ὁ Καθηγητῆς Sevcenko (γνωστότατος στοὺς βυζαντινολόγους καθηγητῆς τοῦ Harvard καὶ δοκιμώτατος ἐρευνητῆς τῶν λογίων ἀγιολογικῶν καὶ ἄλλων βυζαντινῶν κειμένων), σημειώνει πὼς ἡ ἔκδοσις θὰ χρειαζόταν ἀκόμη πολλὰ, ἰδίως σχόλια στὸ κείμενο τοῦ Βίου, νομίζουμε πὼς καὶ στὴν παροῦσα τῆς μορφῆς ἔχει πολλὰ νὰ προσφέρει καὶ στὸ πλατὺ κοινὸ τῶν φιλαγίων ἀναγνωστῶν, ἀλλὰ καὶ στοὺς εἰδικούς ἐπιστήμονες. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὑπάρχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα στ' ἀρχαῖα συναξαριστικὰ-ἀγιολογικὰ κείμενα, ὅπου συχνὰ γίνεται σύγχυσις καὶ ἀναρρωτιέται κανεὶς, ἂν πρόκειται γιὰ τὸν ἅγιον Νικόλαο, ἐπίσκοπο Μύρων (8' αἰ.) ἢ τὸν ἅγιον Νικόλαο, ἐπίσκοπο «τῆς Πιναρέων πόλεως» (κοντὰ στὰ Μύρα, τὸν στ' αἰ.). Ὑστερ' ἀπὸ μιὰ σύντομη ἀλλὰ πυκνὴ καὶ περιεκτικὴ Εἰσαγωγὴ (σελ. 11-19), τὸ ζεύγος Sevcenko μᾶς δίνει ἓνα ἐλληνικὸ κείμενο τοῦ Βίου καὶ μιὰ θαυμάσια μετάφρασή του στ' ἀγγλικά. Τὸ βυζαντινὸ κείμενο στηρίζεται βασικὰ στὸ κείμενο ποὺ μᾶς ἔδωκε ὁ Anrich (1913), ἀλλὰ ὁ Καθηγητῆς Sevcenko, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κώδικα Vaticanus graecus 821, ἔλαβε ὑπόψιν του καὶ τὸν Sinaiticus graecus 525, ποὺ ἦταν τότε ἀπρόσιτος στὸν Anrich καὶ μᾶς δίνει ἓνα κείμενο καθαρώτερο καὶ πληρέστερο. Πρέπει νὰ σημειωθοῦν, θετικὰ ἐπίσης, οἱ πίνακες εἰκόνων ποὺ δημοσιεύονται (σελ. 115-134), τὸ μικρὸ Γλωσσάριο (σελ. 135-140), ὁ πῖναξ ἀγιογραφικῶν καὶ ἄλλων χωρίων (141-149), καθὼς καὶ τὸ γενικὸ εὔρετήριο (151-157).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

John Travis, *In Defense of the Faith* (The Theology of Patriarch Nikephoros of Constantinople), «Hellenic College Press», Brookline 1984, σσ. 182.

Ὁ πανοσιολογ. ἀρχιεμμενδρίτης π. Ἰωάννης Travis, Καθηγητῆς τώρα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Σταυροῦ (Brookline), εἶναι ἀπόφοιτος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ γνωστὸς γιὰ τὴν ἀγάπην του στὴ μορφὴ τοῦ Νικηφόρου, Πατριάρχου Κων/πόλεως (758-828), στὸν ὁποῖο εἶναι ἀφιερωμένη καὶ ἡ πρώτη διδακτορικὴ του διατριβὴ (θεολογική, 1977) μὲ θέμα: «The Role of Patriarch Nicephorus (A.D. 758-828), Archbishop of Constantinople, in the Iconoclastic Controversy». Σχετικὴ μὲ τὶς εἰκόνες, ἀλλὰ ἀπὸ μιὰ ἄλλη τώρα πλευρὰ, φαίνεται καὶ ἡ δευτέρη διδακτορικὴ διατριβὴ του (Φιλοσοφικὴ αὐτή, τὸ 1981), μὲ θέμα «The Art Object: An Image in Plato's Philosophy».

Ἡ παροῦσα ἐργασία τοῦ π. Travis, μὲ βάση τὰ ἐκδεδομένα καὶ ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ μεγάλου Πατριάρχου, ἐπιχειρεῖ μιὰ συνθετικὴ παρουσίαση τῆς θεολογικῆς διδασκαλίας του. Ἐχει γνώση τῆς ὥς τώρα σχετικῆς βιβλιογραφίας καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἱστορικῶν καὶ θεολογικῶν προβλημάτων ὁ π. Travis καὶ δίνει ὅλο τὸ κλίμα τῆς εἰκονομαχίας —ἰδίως τῶν τελευταίων στιγμῶν τῆς— ἀνάγλυφα. Καταφέρει δηλ. ὁ σ. νὰ μᾶς δώσει, μέσῳ τῆς μεγάλης

προσωπικότητος τοῦ Νικηφόρου καὶ τῆς ὁρθόδοξης διδασκαλίας του, ὅλη τὴν ἐποχὴ καὶ τὴ θεολογικὴ τῆς ἀτμόσφαιρα.

Μετὰ τὸν πρόλογο τοῦ π. Ἰω. Μάγιεντορφ, ποὺ ξέρει ὅσο λίγοι τὰ βυζαντινὰ θέματα (ἱστορικὰ-φιλολογικὰ-θεολογικὰ), καὶ τὴ Βιβλιογραφία, ἔχουμε τὴν Εἰσαγωγή, ὅπου ὁ π. Travis μᾶς λέει ὅσα θὰ μᾶς ἔλεγε στὸν Πρόλόγόν του, ἂν προλόγιζε ὁ ἴδιος τὸ ἔργο του. Στὸ κύριο σῶμα τοῦ πολύτιμου αὐτοῦ ἱστορικοῦ καὶ θεολογικοῦ ἔργου περιλαμβάνονται δεκαεῖξή κεφάλαια, ὅπου ἐξετάζονται τὰ περισσότερα ἐνδιαφέροντα θέματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Νικηφόρου: 1. Ὁ Πατριάρχης Νικηφόρος, βιογραφικὰ-ἱστορικὰ (σελ. 4-17), 2. Ὁ Θεὸς (σελ. 18-24), 3. Κόσμος: δημιουργία καὶ δημιουργὸς (σ. 25-29), 4. Ἄγγελοι (30-43), 5. Αἰσθητικὴ (εἰκὼν κλπ.), (σ. 44-60), 6. Ἄνθρωπος (σ. 61-65), 7. Χριστὸς (σ. 66-86), 8. Λυτρωτικὸν ἔργο τοῦ Χριστοῦ (σ. 87-94), 9. Ἐκκλησία (σ. 95-111), 10. Μυστήρια (σ. 112-123), 11. Παράδοση: ἡ θέσις καὶ ὁ ρόλος της — ἡ διπλὴ ἔκφρασις (σ. 124-126), 12. Γραφτὴ παράδοση (σ. 27-146), 13. Ἄγραφη παράδοση (σ. 147-157), 14. Τὸ ἄτομο (σ. 158-163), 15. Ἐσχατολογία (σ. 164-166) καὶ 16. Συμπεράσματα (σ. 167-175).

Στὸ τέλος τοῦ κάθε κεφαλαίου ἔχουν τεθεῖ ὅλες οἱ ὑποσημειώσεις, καὶ στὸ τέλος τοῦ βιβλίου ἕνας λεπτομερέστατος γενικὸς πίνακας-εὑρετήριο (σ. 176-182).

Π. Β. ΠΑΣΧΟΣ

N. Baumer, *Ehelosigkeit und Ehe im Herrn. Eine Neuinterpretation von I Kor 7* [Forschung zur Bibel Bd 47], Frankfurt/M. 1984, σσ. 575.

Προσετέθη εἰς τὴν ὑπάρχουσαν βιβλιογραφίαν σύγγραμμα τόσον πολύτιμον, ὥστε ἀδύνατον θὰ εἴναι ἐφεξῆς νὰ τὸ παραδράμῃ οἰοσδήποτε θὰ γράψῃ περὶ τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς τοῦ Παύλου. Μετὰ τὸν πρόλογον καὶ τὸν πίνακα περιεχομένων ὁ συγγραφεὺς θέτει τὸ πρόβλημα ἐν τῇ εἰσαγωγῇ σ. 16 καὶ ἀπὸ τῆς σ. 21 ἐξ. ἀρχίζει τὴν ἐρμηνείαν τῶν στ. 1 Κορ. 7,1-5, τοὺς ὁποίους μεταφράζει γερμανιστί, ἀναλύει καὶ μάλιστα ἐξετάζει λεπτομερῶς κάθε πρόβλημα, ποὺ παρουσιάζεται, καὶ τὸ μικρότατον. Ὁμοίως ἐν σ. 48 ἐξ. ὑπομνηματίζει τοὺς στ. 7,6-9, σ. 63 ἐξ. στ. 7,10-16, ἰδιαιτέραν δ' ἀξίαν θεολογικὴν ἔχουν τὰ ἐν σ. 72 ἐξ. γραφέντα περὶ «τέκνων ἀκαθάρτων» καὶ «ἀγίων» καὶ συζύγων «ἀγίων». Ἀπὸ τῆς σ. 88 ἐξ. γίνεται διεξοδικὸς λόγος περὶ τοῦ «προνομίου τοῦ Παύλου» τοῦ ἐκδηλουμένου κατ' ἐξοχὴν εἰς τὸ τμήμ' αὐτὸ τῆς ἐπιστολῆς του. Σ. 99 ἐξ. ἐρευνῶνται οἱ στ. 7,17-24 καὶ εἰδικώτερον οἱ στ. 17β-20 ἐν σ. 105 ἐξ., ὅπου γίνεται λόγος ἐκτενὴς περὶ τῆς «κλήσεως» καὶ τοῦ «καλεῖν» κ.λπ., ὅπως ἐπίσης ἀπὸ τῆς σ. 114 ἐξ. γίνεται ἐπιμελεστάτη ἐρευνα τῶν στ. 21α-23β καὶ συζήτησις ὅλων τῶν προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀνακύπτουν. Οἱ στ. 22-23 ὁλόκληροι ἐξετάζονται ἀπὸ τῆς σ. 137 ἐξ. Μετὰ τῆς αὐτῆς προσοχῆς, κρίσεως καὶ πολυμαθείας ὁ συγγραφεὺς τῆς μελέτης ἐπιλαμβάνεται τοῦ στ. 24 σ. 151 ἐξ., καὶ ἀπὸ τῆς σ. 161 εἰσέρχεται εἰς τὸ γ' μέρος τοῦ συγγράμματός του καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ τμήματος 7,25-40 τῆς ἐπιστολῆς. Τὰ ἐν σ. 174-6 γραφόμενα εἶναι σπουδαῖα διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ θεσμοῦ τοῦ γάμου παρὰ τοῖς χριστιανοῖς, ὁρθότατα δὲ τὰ ἐν ὑπόσημ. 322 τῆς σ. 176. Ὁμοίως ὁξυνουστάτη εἶναι ἡ διασάφησις τοῦ 7,26 διὰ τῆς παραβολῆς πρὸς τὸ Γεν. 2,18. Ὁ στ. 7,28 α-ε ἐρμηνεύεται μὲ κάθε λεπτομέρειαν ἀπὸ τῆς σ. 186 ἐξ., ἀπὸ δὲ τῆς σ. 191 ἐξ. ὁμιλεῖ ὁ συγγραφεὺς διὰ τὴν «θλιψὴν τῇ σαρκί», ἀλλ' ἐνταῦθα ἔπρεπε νὰ γίνῃ παραπομπὴ εἰς Ἱερ. 16,2 ἐξ. (Ο'). Νομίζω δηλαδὴ ὅτι ὁ Παῦλος συνιστᾷ εἰς ὠρισμένους πιστοὺς τὴν παρθενίαν, ἐπεὶ ἐγγίξει ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου, τῆς ὁποίας προηγούνται δεινὰ τρομερά, ὥς ἐπὶ τοῦ προφήτου Ἱερ. 16,2. Οἱ στ. 7,28δ-32 ἐρμηνεύονται ἀπὸ τῆς σ. 197 ἐξ., ἀξία δὲ μελέτης ἐπισταμένης εἶναι ἡ ὑπόσημ. 345 ἐν σ. 200 περὶ τῆς συντάξεως καὶ τῶν σημασιῶν τοῦ ρ. «φειδομαι» καὶ μάλιστα ἐν τῇ

ἀγία Γραφή. Λεπτομερῶς ἐξηγεῖται ἡ φράσις τοῦ ἀποστόλου «Ὁ καιρὸς συνεσταλμένος ἐστίν», σ. 208 ἐξ. καὶ ἀπὸ τῆς σ. 255 ἐξ. τὸ χωρίον 7,32β-34. Ὁ στ. 7,35 ἐρμηνεύεται ἀπὸ τῆς σ. 274 ἐξ. καὶ οἱ στ. 7,36-38 ἀπὸ τῆς σ. 288 ἐξ., ὅπου ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ λόγος εἶναι περὶ μνηστευμένων, καθὼς καὶ οἱ στ. 39-40 ἀπὸ τῆς σ. 310 ἐξ. Ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ τέλος τοῦ τμήματος, δηλ. ἀπὸ τῆς σ. 318 ἐξ. ἐξετάζει ἐπιμελῶς τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῶν συνεισάκτων καὶ ὁρθότατ' ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ἀνάλυσις τοῦ 7ου κεφ. τῆς πρώτης πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῆς ἀπέδειξεν ὅτι ὁ Παῦλος οὐδὲν ὥς ὑπονοεῖ ὑφισταμένην ἐν Κορίνθῳ αὐτὴν ἢ παραπλησίαν συνήθειαν (σ. 321-2). Ἀπὸ τῆς σ. 332 ἐξ. γίνεται στρουκτουραλιστικὴ ἀνάλυσις τοῦ 7ου κεφ., ἐνῶ ἀπὸ τῆς σ. 351 ἐξ. ἀρχίζουν αἱ «φιλολογικαὶ παρεκβάσεις», ὅπου μετὰ βαθείας γνώσεως τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραμματείας ὅλης ἀναλύονται τὰ ἐξῆς θέματα:

«καλὸν+δοτε» σ. 351 ἐξ. «γυναῖκα ἔχειν-κτᾶσθαι» σ. 355 ἐξ. «συγγνώμη» σ. 359 ἐξ. «θέλω» σ. 364 ἐξ. «μενέτω ἐν ᾧ ἐκλήθη» σ. 410 ἐξ. «καλεῖν ἐν» σ. 412 ἐξ. «δέω-λύω» σ. 420 ἐξ. «γυνὴ ὑπανδρος» σ. 421-3. «λύω» σ. 423-5. «θλιψὶν τῇ σαρκὶ ἔχειν» σ. 426 ἐξ. «καιρὸς συνεσταλμένος» σ. 431 ἐξ. (μεῖ ἰδιαιτέρα θέματα: «συστέλλω» σ. 432 ἐξ. «καιρὸς» σ. 438 ἐξ. «καιρὸν ἐξαγοράζειν» σ. 439-40, «καιρῷ δουλεύειν» σ. 440 ἐξ.). «χρᾶσθαι μετ' αὐτ.» σ. 445 ἐξ. (α' τὸ ρῆμα ἀπλοῦν σ. 445 ἐξ. τὸ ρῆμα σύνθετον σ. 449 ἐξ.) «παράγει» σ. 453 ἐξ. (καὶ ὡς μεταβατικὸν καὶ ὡς ἀμετάβατον) «μεριμνᾶν-μεμέρισται» σ. 479 ἐξ. καὶ εἰδικώτερον «μεμέρισται» σ. 500 ἐξ. «ἀπερισπάστως» σ. 505 ἐξ. «ὑπέρακμος» σ. 519 ἐξ. «οὕτως-τοῦτο» σ. 524 ἐξ. «καὶ τοῦτο» σ. 527 ἐξ.

Ἐπισκοποῦντες ὁλόκληρον τὸ ἔργον λέγομεν ὅτι εἶναι πολύτιμον καὶ ὑποδειγματικόν, οὐδ' ἦτο δυνατόν νὰ συμβῇ ἄλλως, ἐφ' ὅσον ὁ Baumer, εὐγνώμων καὶ δοκιμώτατος μαθητὴς τοῦ περιωνύμου Keydell (βλ. σ. 6 τοῦ βιβλίου) ἔρχεται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν Κ.Α. παρεσκευασμένους ἐκ τῆς Φιλολογίας. Ἀνὰ πᾶσαν σελίδα τοῦ βιβλίου συναντῶμεν χωρία ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων συγγραφέων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπιλύεται κάθε δυσκολία φιλολογικῇ· λιπαρὰ ὡσαύτως γνώσις τῆς πατερικῆς γραμματείας φανερώνεται συνεχῶς. Αἱ διδασκαλαὶ τῶν πατέρων, μετὰ τῶν ὁποίων ἐν ὑπόθεσιν. 328 τῆς σ. 179 κ.α. συγκαταλέγει καὶ τὸν ἅγιον Φώτιον, εἶναι διὰ τὸν Baumer ἀφετηρία διὰ γονίμως ἀναζητήσεις. Ταῦτα πάντα συνδυάζει μὲ τὰς σημερινὰς μεθόδους τῆς ἐπιστήμης, τὴν δομικὴν ἔρευναν, καὶ λαμβάνων ὑπ' ὅψιν ὅλην τὴν σύγχρονον βιβλιογραφίαν, καὶ τὴν νεοελληνικὴν, ἐπιτυχάνει τελείως τοῦ σκοποῦ του: τῆς ἀρίστης ἐρμηνείας τοῦ 7ου κεφ.

Πρεσβ. Κ. Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Ἀποστόλου Ἀθ. Γλαβίνα, Καθηγ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, *Ἡ Ὁρθόδοξη Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας*, Θεσσαλονίκη 1985, σχ. 8ον, σσ. 182.

Εὐθὺς ὡς οἱ λαοὶ τῆς Νοτιανατολικῆς Εὐρώπης ἀπετίναξαν τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ ὠργανώθησαν εἰς ἀνεξάρτητα κράτη, ἐπεδίωξαν νὰ ἀποκτήσουν καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, ὑπὸ τὴν πνευματικὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ὁποίου ὑπῆγοντο πρότερον. Ἡ Μήτηρ δὲ Μεγάλη Ἐκκλησία, μετὰ στοργῆς παρακολουθοῦσα τὴν ἀνάπτυξιν ἐνδὸς ἐκάστου αὐτῶν καὶ κατανοοῦσα τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀνάγκας καὶ τοὺς πόθους τοῦ λαοῦ του, ἐκήρυττε τὴν Ἐκκλησίαν του αὐτοκέφαλον, ἐφ' ὅσον διεπίστωνε τὴν ὑπαρξίν τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τοῦτο κανονικῶν προϋποθέσεων.

Ἐξαιρέσειν τῆς καθιερωμένης ὑπὸ τῆς παραδόσεως διαδικασίας ταύτης διὰ τὴν ἀπόκτησιν τοῦ αὐτοκεφάλου ἀπετέλεσαν οἱ Βούλγαροι καὶ οἱ Ἀλβανοί, ἐπιχειρήσαντες νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν πραξικοπηματικῶς. Καὶ περὶ μὲν τοῦ μακροχρονίου σάλου, τοῦ ὁποίου παραίτιος ἐγένετο ἡ Ἐκκλησία τῆς Βουλγαρίας μέχρι τῆς

ἀναγνωρίσεως αὐτῆς ὡς αὐτοκεφάλου ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τῆς ἀποδόσεως εἰς αὐτὴν Πατριαρχικῆς ἀξίας, πολλὰ ἐγράφησαν ὑπὸ θεολόγων καὶ ἱστορικῶν, ὥστε νὰ δύναιτο τὸ θέμα τοῦτο νὰ θεωρηθῇ ἐξαντληθέν. Δὲν συμβαίνει ὅμως τὸ αὐτὸ προκειμένου περὶ τοῦ αὐτοκεφάλου τῆς ἐν Ἀλβανίᾳ Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας.

Ἡ τιμὴ τῆς ἐξονυχιστικῆς μελέτης τοῦ θέματος τοῦτου ἀνήκει ἀναμφισβητήτως εἰς τὸν θεολόγον καθηγητὴν Ἀπόστολον Γλαβίαν. Τὸ μετὰ χεῖρας ἔργον του, «Ἡ Ὁρθόδοξη Αὐτοκέφαλη Ἐκκλησία τῆς Ἀλβανίας», εἶναι ἡ τελευταία, μέχρι τοῦδε, μακρὰς σειρᾶς ἐξαντλητικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐμπεριστατωμένων δημοσιευμάτων του ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦτου.

Ἡ Ἀλβανία μάλιστα κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ αἰῶνός μας ἀνεγνωρίσθη διεθνῶς ὡς ἀνεξάρτητον κράτος, καὶ τοῦτο μόνον χάρις εἰς διπλωματικὰς ραδιουργίας τῆς Ἰταλίας. Κατεχωρήθη δὲ ἀτυχῶς εἰς αὐτὴν ὑπὸ τῶν λεγομένων Συμμάχων καὶ ἡ Ἑλληνικωτάτη Βόρειος Ἠπειρος. Ἐκ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Ἀλβανίας, ἀνερχομένου εἰς 1.200.000, τὸ ἐν ἔκτον, ὅσοι περίπου οἱ Βορειοηπειῶται Ἕλληνες, εἶναι οἱ μόνοι χριστιανοὶ ὀρθόδοξοι τῆς χώρας αὐτῆς. Ἐν τούτοις, καὶ πρὸ τῆς εἰσόδου της εἰς τὴν χορείαν τῶν ἀνεξαρτήτων κρατῶν, πολὺ δὲ περισσότερον μετὰ ταῦτα, μερικοὶ Ἀλβανοὶ ἀρριβισταί, ἡγουμένου τοῦ κενοδόξου ἀπατεῶνος Φανόλι, ὡς ἐπεκράτησε ν' ἀποκαλῆται ὁ διαβόητος Θεοφάνης Νόλι, ἐκμεταλλεύμενοι τὴν παχυλὴν ἀμάθειαν τοῦ Ἀλβανικοῦ ὄχλου καὶ τὸν τυφλὸν φυλετικὸν φανατισμὸν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὰς τάξεις τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου τῆς Ἀλβανίας καὶ ἐξηνάγκασαν τοὺς ἐκεῖ ποιμαίνοντας τέσσαρας Ἑλληνας Ἐπισκόπους νὰ ἐγκαταλείβουν τὰ ποιμνία των καὶ τὰ ὅρια τῆς Ἀλβανικῆς ἐπικρατείας. Ἀκολούθως, ἐπέτυχον νὰ χειροτονηθοῦν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι Ἀρχιερεῖς, ὅπως ἀντικανονικῶς καὶ ἀναξίως, ὑπὸ δύο ἀσυνειδήτων Ἐπισκόπων, καὶ ἔσπευσαν νὰ ἀναλάβουν, μετ' ἀπεριγράπτου βαρβαρότητος, ἀδυσώπητον ἀγῶνα πρὸς ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἀλβανικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοὺς ἰδικούς των ὅρους.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐπέδειξε καὶ κατὰ τὴν περίστασιν αὐτὴν τὴν ἱστορικὴν ὑπομονήν του εἰς τὰς προκλήσεις καὶ τὰς αὐθαίρεσάς των τυχοδιωκτῶν Ἀλβανιστῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐμμονήν του εἰς τὴν κανονικὴν τάξιν. Αἱ μακροχρόνιοι διαπραγματεύσεις πρὸς διευθέτησιν τοῦ προβλήματος, τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ἡ Ἀλβανικὴ ἀδιαλλαξία, ἀρξάμενοι τὸν Σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 1922 ἐτερματίσθησαν τὴν 12ην Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1937. Ἐπὶ τέλους, ἐπεκράτησεν ἡ σύνεσις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἐξωμαλύνθη τὸ ἔδαφος, ἐξευρέθησαν ὅροι κανονικῆς διευθετήσεως τοῦ ἀκανθώδους τοῦτου ζητήματος καὶ ἐξεδόθη Πατριαρχικὸς Τόμος ἀνακηρύξεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἀλβανίας αὐτοκεφάλου.

Εἰς τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια τοῦ περισπουδάστου τοῦτου ἔργου ὁ σ. ἀναλύει τὰ ἀνωτέρω δραματικὰ γεγονότα, κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῶν διαδοχὴν, ἐνῶ εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον ἐκθέτει τὰ ἐσωτερικὰ προβλήματα τῆς κανονικῆς συγκροτήσεως τῆς Ἱεραρχίας καὶ τῆς ἐν γένει ὁργανώσεως τῆς ἀρτισυστάτου αὐτοκεφάλου ταύτης Ἐκκλησίας.

Εἰς τὸ ἐπόμενον, τέταρτον κεφάλαιον, ἀποκαλύπτονται αἱ πλεκτάναι, εἰς τὰς ὁποίας ἐνεπλάκη τὸ χριστεπώνυμον πλήρωμα ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῆς χώρας. Διότι, ἀκόμη πρὸ τοῦ τερματισμοῦ τῶν ἐνεργειῶν διὰ τὸ αὐτοκέφαλον, διὰ τοῦ ὁποίου μόνου προεληφθῇ ἔκρηξις σοβοῦντος ἐκκλησιαστικοῦ σχίσματος, τὸ ἐπικράτησεν ἐν Ἀλβανίᾳ ἰδιότυπον κομμουνιστικὸν καθεστὸς κατήγγησε τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν καὶ μετ' αὐτῆς τὰ στοιχειώδη ἀνθρώπινα δίκαια τοῦ λαοῦ της. Ἀπάνθρωπα μέτρα τῆς κυβερνήσεως τῶν Τιράνων, ληφθέντα κατὰ τῶν ἐμμενόντων εἰς τὴν πίστιν των χριστιανῶν, ὑπενθυμίζουν τοὺς διωγμοὺς τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων. Οἱ ταλαίπωροι χριστιανοὶ τῆς Ἀλβανίας διῆλθον —καὶ ἐξακολουθοῦν ζῶντες— χεῖμῶνα ἐξοντωτικῶν καταπίεσεων καὶ ἀνηκούστων μαρτυρίων.

Εἰς τὸ πέμπτον κεφάλαιον γίνεται λόγος περὶ τοῦ ἐκδηλωθέντος, ἀναιμικοῦ δυστυ-

χῶς, ἀντιπερισπασμοῦ πρὸς τὰ καταλυτικὰ μέτρα ταῦτα, τὸν ὁποῖον προεκάλεσε, σχεδὸν ὁλοσχερῶς μόνος, ὁ ἐξόριστος Ἐπίσκοπος Ἀργυροκάστρου, αἰμνηστος Παντελεήμων Κοτόκος, κινήσας πάντα λίθον ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς Ἀλβανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ λαοῦ. Πρὸς τὰς ἐνεργείας τοῦ ἥρωος τούτου Ἱεράρχου συνετονίσθησαν διαμαρτυρίαι τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ διαβήματα τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως. Οὐδεμιᾶς ἄλλης Ἐκκλησίας ἢ Κυβερνήσεως φωνὴ ἐγνώσθη, ἀποδοκιμάζουσα τὰ διαπραττόμενα ἐν Ἀλβανίᾳ ἐγκλήματα. Μὲ ὑποδειγματικὴν δὲ λεπτότητα ὁ σ. μνημονεύει μὲν, ἀλλ' ἀντιπαρέχεται ἄνευ σχολίων, τὴν ἀνεκτικὴν στάσιν τῶν Σλαβικῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τὰ ἐν Ἀλβανίᾳ διαδραματιζόμενα, ἰδιαιτέρως δὲ τῆς Ρωσικῆς, ἡ ὁποία δὲν ἠρέσθη εἰς τὴν ἀρχικῶς ἐπιδειχθεῖσαν παρ' αὐτῆς ἔνοχον σιγὴν, ἀλλ' ἐπεδοκίμασεν ἐκ τῶν ὑστέρων, ὡς μαρτυροῦν διασωθέντα κείμενα, τὰ ἀνοσιουργήματα τῶν Ἀλβανῶν ἡγετῶν. Ὁ σ. ἀπέφυγε νὰ ἐπικρίνῃ τὴν ἐπιμεμπτον αὐτὴν στάσιν, προφανῶς κηδόμενος τοῦ γοήτρου τῆς καθ' ὅλου Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ἐν παραρτήματι ἐκτίθενται τὰ τῆς κινήσεως πρὸς μετακομιδὴν τῶν τιμῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ ἀπὸ τὴν Ἀλβανίαν — ἐνθα ὑπέστη μαρτυρικὸν θάνατον — εἰς τὴν γενέτειράν του, τὸ Μέγα Δένδρον τῆς Αἰτωλικῆς γῆς. Ἀκολουθεῖ ἀναγραφή τοῦ ἐπικηδείου λόγου τοῦ Ἐπισκόπου Ἀργυροκάστρου Παντελεήμονος εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Κοριτσᾶς Εὐλόγιον Κουρίλαν Λαυριώτην, πολλοῦ λόγου ἄξιον μνημεῖον τῶν Ἀλβανικῶν βιαιοπραγιῶν καὶ τῆς Ἀλβανικῆς Θρησκείας. Τέλος, ἡ συγγραφὴ κατακλείεται διὰ τῶν παραπομπῶν εἰς τὰς πηγὰς τῆς, καταχωρισμοῦ τῆς βιβλιογραφίας ἐπὶ τοῦ θέματός της καὶ σειρᾶς δεκαπέντε εἰκόνων ἀναφερομένων εἰς τὰ ἐν αὐτῇ.

Τὸ ἔργον τοῦτο φέρει εἰς τὴν δημοσιότητα ὠλοκληρωμένον καὶ συγχρόνως εὐσύνοπτον καὶ εὐανάγνωστον περιπετεῖωδες κεφάλαιον τῆς προσπάτου ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας, ἐνημερωμένον πλήρως βιβλιογραφικῶς καὶ καταχωρομένον ἐπαρκῶς δι' ἐπισήμων ἀρχαιολογικῶν ἐγγράφων. Χωρὶς νὰ ἐξαντλῆται εἰς ἐκτενεῖς βιογραφίας, χρονολογίας καὶ ἀκριτομυθίας, ὡς πολλάκις συμβαίνει, ἐμβαθύνει εἰς τὴν ἔρευναν τῶν αἰτίων καὶ τῶν συνεπειῶν τῶν ποικίλων φάσεων, διὰ τῶν ὁποίων διῆλθε τὸ ὑπὸ διαπραγμάτευσιν θέμα του. Μὲ ἐκδηλον αἰσθημα εὐθύνης καὶ ἄνευ ἔχνους προκαταλήψεως, παρελαύνουν διὰ τῶν γραμμῶν τοῦ μετὰ χεῖρας συγγράμματος οἱ ἥρωες, ἀλλὰ καὶ οἱ προδόται, τοῦ ἐθνικο-ἐκκλησιαστικοῦ τούτου δράματος καὶ ἀναμένεται ἀπὸ τὸν ἀναγνώστην, ἂν ἑνὸς μὲν νὰ χαρακτηρίσῃ τούτους ὁ ἴδιος, ἂν ἑτέρου δὲ ν' ἀντιληφθῇ καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ ἀνεπηρέαστος τὴν σύνεσιν, τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν δεξιότητα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Κέντρου τῆς Ὁρθοδόξιας εἰς τὴν χρῆσιν τῆς ἀρχῆς τῆς οἰκονομίας καὶ τὸν χειρισμὸν ἐν γένει ἐνὸς σοβαροῦ καὶ πολυπλόκου ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος. Τοῦτο, σὺν ἄλλοις, δίδει εἰς τὴν προκειμένην συγγραφὴν σφραγίδα σημαντικῆς συμβολῆς εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἀντικειμενικὴν ἀξιολόγησιν προσφάτων ἱστορικῶν γεγονότων. Ἐνεκα τούτου, μετὰ φράσας αὐτῆς εἰς γλώσσας τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης θὰ προσέφερεν ἀσφαλῶς ἀνεκτίμητον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν διαφώτισιν τῶν ἐλευθέρων λαῶν ἐπὶ τῶν διαδραματιζομένων ἐν Ἀλβανίᾳ.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ἔργον τοῦ κ. Γιάλβας κυκλοφορεῖ καθ' ὃν χρόνον τὰ περιγραφόμενα γεγονότα εἶναι νωπὰ καὶ τρέχοντα, αἱ δὲ σχέσεις Ἑλλάδος-Ἀλβανίας παραμένουν εἰσέτι τεταμέναι καὶ ἡ ὑπὸ τὸ πέλαμα τῶν Ἀλβανῶν στενάζουσα Βόρειος Ἡπειρος ἐξακολουθεῖ νὰ πληγώνῃ τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν τῶν Ἑλλήνων, ἀναμένεται εὐλόγως, ὅτι θὰ προκαλέσῃ ἀμέριστον τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἑλληνικοῦ κοινοῦ.

ΦΩΚΑΣ ΑΓΓΕΛΑΤΟΣ